

רמות - דיוקנה של שכונה חדשה בירושלים

אהרן יפה

מבוא

מלחמת ששת הימים הביאה עמה שינויים היסטוריים במדינת ישראל ועמם גם חששות כי ההישגים הצבאיים והמדיניים יאבדו אם לא ייקבעו עובדות בשטח. הצורך בהצבת עובדות היה חיוני ודתן במיוחד במקום בו היה קונצנזוס לאומי ללא עוררין - בירושלים. ממשלת הליכוד הלאומי, כפי שנקראה אז, חשה כי עליה לקבוע עובדות בשטח לשם איחוד ירושלים כפועל והרחבת גבולותיה, פן יישמטו פירות הניצחון.

לכן התגברה בסוף שנות ה-60 ההכרה כי יש צורך בפעולה מקפת לשם הרחבת גבולות ירושלים בדרך של הקפתה מכל עבריה בשכונות חדשות אשר יגדילו את אוכלוסייתה, יסירו את הרגשת הניתוק והמצור אשר השתרשה כתושביה בתקופה של מלחמת השחרור ולאחריה ויעבו את המערך ההתיישבותי שלה. כך עלתה התוכנית להקיף את ירושלים בשכונות חדשות אשר לא יהיו רצף לשטח הבנוי ההיסטורי של העיר ואשר יתפשו מקומות אסטרטגיים בשוליה. הרעיון היה כי בהמשך הזמן יתמלא הרצף העירוני, אבל החשוב ברגע זה הוא קביעת עובדות התיישבותיות. על-פי תוכנית זו נבנו נווה יעקב ורמות בטבעת הצפונית של העיר, תלפיות מזרח (ארמון הנציב) בטבעת המזרחית וגילה מדרום. באותו הזמן הוקמו רמות אשכול והגבעה הצרפתית בהמשך לרצף העירוני הצפוני של העיר.

לבד מהכוונות הפוליטיות והאיתותים המדיניים שבתוכנית זו היא באה לענות על הציפיות להגעת גלי עלייה גדולים מארצות המערב וגם לעלייה הגדולה מבר"מ של ראשית שנות ה-70. התקווה היתה כי רבבות העולים שיגיעו מדי שנה יאכלסו את השכונות החדשות וישמשו מכשיר במדיניות פיזור האוכלוסין וחיזוק ההתיישבות בגב ההר.

הבא לבדוק את האקולוגיה החברתית של ירושלים חייב להעיף מבט רטרוספקטיבי על העבר, על הגורמים העיקריים בעיצוב המבנה המרחבי של העיר ועל תפקודיה החברתיים-הכלכליים השונים. ירושלים היא עיר בעלת בניו שכונתי מובהק המייחד אותה בהשוואה למקומות אחרים בארץ. ייחוד זה בולט בקשר שבין גיבוש הקבוצות החברתיות ובין גיבוש המסגרת הפיסית של השכונה. שכונותיה הראשונות של ירושלים נבנו על תשתית אי-רציונלית של רצון משותף של אנשים בעלי רקע אחיד לגור בהן. כך, אם נסכם את דגם פריסת השכונות הראשונות של ירושלים נמצא בהן אחידות טופוגרפית ביחד עם שותפות של ארץ מוצא, חברה ותרבות הומוגניים ביסודן.

הקמת השכונות החדשות לאחר מלחמת ששת הימים היוותה שלב חדש וחשוב בהתפתחות ירושלים. שוב לא היה זה תהליך פנימי טבעי של התפתחות שכונה ואוכלוסייה אלא תהליך מתוכנן ובעל מגמה מדינית פוליטית. תהליך זה דומיננטי בהתפתחויות שאליהן נתלו תהליכים חברתיים כמו עליית חשיבותה של ירושלים בחברה הישראלית ונהירת אוכלוסייה חדשה אליה וכן חזרה לחשיבותה כמרכז כלכלי-תרבותי-מנהלי כבימי השלטון העות'מאני - מעמד שניטל ממנה בתקופת

המנדט ובתקופה שבין מלחמת השחרור למלחמת ששת הימים. לעומת התהליכים בתחום המקור שהוזכרו, יעסוק המאמר בתהליכי המיקרו-מוביליות - של תנועת אנשים בתוך ירושלים ותהליכי תכנון ביצוע של בניית השכונה הפריפריאלית הגדולה מבין השכונות החיצוניות של ירושלים - היא שכונת רמות.

מגמות בבינוי ירושלים בשנים שלאחר 1967

התקופה שבין 1948-1967 מאופיינת בקיפאון בהתפתחות העירונית של ירושלים. אם כי העיר גדלה ומגמת ההתפתחות התרכזה ב-3 תחומים עיקריים:

- א. מילוי השכונות הערביות הנטושות (בקעה, קטמון הישנה, מנחת, עין כרם).
- ב. בניית שכונות עולים בשולי העיר ברמה נמוכה (קטמונים, תלפיות, קרית יובל, עיר גנים) שהחליפו מעברות שהיו קיימות במקום.
- ג. מילוי השכונות הקיימות והתרחבותן.

מלחמת ששת הימים היוותה קו פרשת המים. כוח המשיכה של ירושלים המאוחדת עלה והיא משכה אליה רבים מהעולים החדשים שזרמו בהמוניהם ארצה. התנאים הכלכליים והפוליטיים במדינה השתנו, והאופטימיות החליפה את המיתון הכלכלי ואת התחושה הקשה שקדמה למלחמה. הנהירה לירושלים הצריכה אספקת שיכון ציבורי בממדים שלא היו ידועים עד אז. מקורות הקרקע הזמינים הקודמים שוב לא ענו על צורכי תוכניות הבינוי החדשות, והתנאים הפוליטיים הבלתי ברורים דרשו לקבוע במהירות עובדות בשטח. זה היה הרקע להקמת השכונות החדשות של ירושלים (שנקראו אז השכונות החיצוניות).

מקורות הקרקע

בפני המתכננים עמד הצורך במציאת משבצות קרקע ציבוריות גדולות וזולות ברכישה ובפיתוח. בתחומי "הקו הירוק" היה היצע מוגבל של קרקעות וגם הוא לא היה כמשבצות גדולות. הקרקעות הזמינות היו אז:

1. שטחי הפקר לשעבר שהיו בבעלות יהודית. כזה היה הגוש שעליו הוקמו רמות אשכול, גבעת המבחר, והגבעה הצרפתית. הוא הפך ליעד הבנייה הראשון משום היותו בעל זמינות מיידית וכן בשל היותו גובל עם השטח הבנוי החיצוני של ירושלים. גוש זה היה, עם זאת, מוגבל בכמות פתרונות הדיור שהציע.
2. אדמות יהודים בתחום השלטון הירדני. דוגמאות לקרקע בבעלות יהודית שנשארה בשלטון ירדני בתום מלחמת השחרור היו:
 - א. שכונת נווה יעקב בצפון ירושלים הוקמה על אדמת הכפר היהודי נווה יעקב שנכבש ונהרס במרוצת מלחמת השחרור.
 - ב. שכונת רמות שנבנתה על אדמות יהודיות שנרכשו מאדמות הכפר הערבי נבי צמויל. הרכישות עצמן לא נסתיימו והן לא נרשמו בטאבו ועל כן לא הוצאו להן קושאנים. הרוכשים עצמם גרו בארצות חוץ ולא תמיד ניתן היה לאתרם. חלק מהשכונה הוקם על אדמות אלה.

עד להקמת השכונות החיצוניות כמו רמות, גילה, נווה יעקב ותלפיות מזרח היה תהליך בינוי ירושלים מבוסס על הקמת טבעות חיצוניות של שכונות הצמודות לשטח העירוני הבנוי. בתהליך הגיל הטבעות הן קונצנטריות סביב למרכז העסקים העירוני הראשי אך משום חלוקתה של ירושלים בשנת 1948-1967 היה תהליך הפיתוח העירוני בעיר בכיוון מערבה ודרומה. תהליך הקמת השכונות החיצוניות היה שונה בתחומים הבאים:

1. הקמת שכונה שאין בה פיתוח רציף לשטח העירוני הקיים.
2. נגישות השירותים העירוניים איננה מיידית על כל המשתמע מהצורך לספק שירותים עצמאיים.
3. הליכי הבנייה והפיתוח מקדימים את תהליכי האכלוס של השכונה וזאת עקב הצורך להשלים את הכנת התשתית העירונית.

שכונת רמות¹

אתר רמות ממוקם בצפון-מערב ירושלים, במרחק של כ-4.5 ק"מ ממרכז העיר. שטחה הכולל (ללא אתר 06) מגיע לכאלפיים שבע-מאות וחמישים דונם. השכונה משתרעת על 2 רכסי גבעות המתלכדות בקצה הצפון-מזרחי ויוצרות ביניהן ואדי פנימי. השכונה בנויה על חמש כיפות כאשר הקצה הצפון-מזרחי (חירבת אל בורג) מצוי במרחק של קילומטר אחד מנבי סמואל. על כיפה זו נתגלו שרידיו של יישוב עתיק מתקופת המכבים. גבעות אלה הן:

1. חירבת אל בורג - הנקודה הגבוהה ביותר.
 2. חירבת טולילה.
 3. ראס אל ברד.
 4. חירבת אל קיקה.
- הרכס הצפוני הינו רכס תלול בעל שיפועים חדים. הרכס הדרומי הוא בעל שיפועים נוחים במיוחד בשיפוליו הדרום-מערביים המיוערים.

אתר רמות קשור כיום לירושלים בכביש רחב (בעל 6 מסלולים) המתחבר בסופו לצומת סנהדריה ובעל שלוחות לכביש היציאה מהעיר (דרך ליפתא) ולצומת שועפט-הגבעה הצרפתית. כבישים מודרניים אלה נבנו בשנים האחרונות והחליפו את כביש הגישה הישן והפתלתל לשכונה. כביש הגישה לשכונה מנצל את הטופוגרפיה הנוחה של הוואדי המחלק את השכונה לשניים, וממשיך לנבי סמואל ומשם דרך בית-חורון לשפלה. מכביש הגישה לשכונה מתפצלים כבישי גישה לתוך רבעי השכונה. כבישים אלה מסתיימים במגרשי חנייה, כאשר מגמת המתכנן היא להגביל את תנועת הרכב ככל האפשר בתוך מתחמי המגורים. ברבעים מסוימים הלך המתכנן צעד נוסף משתכנן מדרגות ושבילי הליכה פנימיים בין בנייני השכונה ובדרך זו פעל לצמצם ככל האפשר את התנועה המוטורית בתוך הרובע.

אוכלוסיית רמות

אכלוס שכונת רמות החל במחצית הראשונה של 1974 עם כניסת הקבוצה הראשונה שמנתה 60 משפחות. האכלוס המשיך להיעשות בשלבים בהתאם לקצב הבנייה והמועד הנוח לאכלוס (קיץ).

הפרוגרמה הראשונה משנת 1970 קבעה לשכונה יעד, עם סיום בנייתה, להגיע לאוכלוסייה של כ-50,000 נפש בשנת 1985. ירידת מספר העולים לארץ וירידת פריון המשפחה היהודית בארץ שינו יעד זה והוא הועמד על 8,000 משפחות שיהוו כ-30,000 נפש בפרוגרמה של 1977.

על-פי הפרוגרמה תפוזר האוכלוסייה בארבעה אתרי מגורים כאשר אתר חמישי יהווה מרכז מסחרי. אתר 01 (תת רובע) הוא האזור הוותיק והמרכזי מבין האתרים. בתחילה נבנה השטח הגבוה במתחם בצידו המערבי. מאוחר יותר החלו להיבנות תתי-הרובע 05, 06 - המכונה "אזור רסקו" ונמצאים מדרום לאתר 01. בין שני אתרים אלה עובר גאיון וכו ממוקם כביש היקפי לשכונה.

המתחם השלישי מבחינת זמן בינויו הוא מתחם 04 - "רמות פולין". קריה דתית זו בנויה על גבעה גבוהה המתנשאת מעל שאר האתרים והיא בולטת במבניה המשושים יוצאי הדופן - פרי תכנונו של האדריכל צבי הקר. בתכנונו המקורי של האתר שנסתיים ב-1978 הוא יועד למכירה חופשית, אך מבנהו הרחיק קונים פוטנציאליים ועל כן נמכר במרוכז לקבוצות עולים דתיים מארה"ב. בתוכנית המקורית נועדו לבנייה 5 בניינים ובהם 728 דירות ובנוסף מוסדות הנחוצים לקריה דתית: תלמוד תורה, ישיבות, בתי-כנסת ועוד. יוזמי הפרויקט היו כולל פולין באמצעות הוועד הכללי ע"ש רבי מאיר בעל הנס והבנייה נעשתה על-ידי חברת אשטרום.

מדיניות האכלוס

השנים הראשונות אופיינו בחוסר מדיניות-אכלוס עקבית. בשנים אלה רוכזה במספר בניינים אוכלוסייה הומוגנית של עולים חדשים (בני גרוזיה וכוזרה) למרות שהיה ידוע כי דרך זו תיצור בעיות קליטה ואיטיות באינטגרציה החברתית של העולים. אילוצי העלייה הכריחו קליטת מספר רב של עולים תחת גג אחד ודחו כל שיקול חברתי הגיוני.

במרוצת השנים התבססה מדיניות השיכון תוך לימוד לקחי העבר. היעד הראשון במדיניות החדשה היה מניעת יצירת הומוגניות עדתית כשכונה, באחד מאזוריה או באחד מבנייניה. המטרה היתה יצירת אינטגרציה חברתית ושיווי משקל בין מרכיבי האוכלוסייה השונים, בדרך של שמירה על יחס מספרי קבוע, פחות או יותר, בין קבוצות האוכלוסייה השונות.

ועדות האכלוס של משרד הקליטה ושל חברת פרזות קבעו את התמהיל הרצוי בין העולים החדשים, הוותיקים והמפונים במרקם השכונתי. המגמה הרצויה היתה להגיע להרכב של 60% תושבים ותיקים, 10% מפונים (חסרי דיור ותושבי שכונות עוני) וכ-30% עולים חדשים. בשלב השני (1975-1976) נשמרה פרופורציה זו באכלוס רמות. משרד הקליטה קבע גם את היחס הרצוי בין קבוצות העולים השונות.

הטעויות במדיניות האכלוס של ראשית אכלוס השכונה הביאו לריכוז של עולים חדשים במספר מבנים, דבר שהביא כצפוי להסתגרות העולים, לניתוקם מחיי החברה בשכונה ולסכסוכי שכנים בטענות של רעש, אחזקת בניין לקויה, לכלוך וכדומה.

מדיניות זוהירה התנהלה לגבי משפחות מפונים מאזורי מצוקה. ועדת האכלוס הקפידה לווסת את מספר המפונים ולפורם ככל בניין. המעקב נעשה בשנים הראשונות על-ידי עובדים סוציאליים מתוך מגמה להימנע מיבוא בעיות ישנות לשיכון החדש. אחת המטרות העיקריות היתה לא רק לשפר את רמת הדיור של המפונים אלא ליצור תרבות דיור נאותה ושילוב חברתי בתוך המרקם הפיזי-החברתי החדש.

בסך הכול נשתקעו ברמות שלוש קבוצות אוכלוסייה עיקריות:

1. עולים חדשים - 35% מכלל האוכלוסייה.
2. מפונים - כ-10% מכלל האוכלוסייה.
3. ותיקים:
 - א. זוגות צעירים - כ-40% מכלל האוכלוסייה.
 - ב. משפחות ותיקות (הגירה פנימית) - כ-15% מכלל האוכלוסייה.

קבוצות העולים הראשונות שהגיעו לשכונה היו מרוסיה האירופית, גרוזיה ובוכרה (כ-20%). שאר קבוצות העולים הגיעו מצרפת, ארה"ב, קנדה, אמריקה הלטינית, צפון אפריקה ואיראן. התושבים הוותיקים היוו כאמור כ-40% מכלל האוכלוסייה. זוגות צעירים נמשכו למקום עקב מחירי הדירות הנמוכים יחסית ותנאי התשלום הנוחים שהעמידו החברות המאכלסות ומשרד השיכון. משפחות ותיקות היגרו לשכונה עקב מדיניות משרד הממשלה למשוך תושבים לשכונות הפריפריאליות של ירושלים בדרך של העמדת קרקעות למכירה במחיר מוזל. קבוצות המפונים סבלו מקשיי הסתגלות בשנים הראשונות. הן היו משפחות שגרו בשכונות מצוקה במרכז העיר והועברו עקב פינוי שכונותיהם (ימין משה, ממילא) או עקב הקטנת צפיפות הדירות בשכונות ותיקות. קשיי ההסתגלות נבעו בעיקר כתוצאה מהתרחקותם ממקום עבודתם, חוסר המינוע שלהם ובעיקר עקב הרגלי הקניות הקודמים שלהם (בשוק מחנה יהודה). קושי נוסף היה נעוץ בהתרחקותם מסביבתם הפיזית-התרבותית והחברתית הקודמת והצורך לרכוש תרבות דיור וחברה חדשים.

רמות סבלה בשנותיה הראשונות מהרגשת הניתוק והריחוק ממרכז העיר. הרגשה זו הביאה לנטישת המקום ולהגירה פנימית ממנה החוצה. בסקרים שנערכו בשנת 1977 הביעו למעלה ממחצית הנשאלים את אי שביעות רצונם מהשכונה ורצונם להגר ממנה. רוב המהגרים עברו לשכונות מרכזיות יותר, וזאת עקב הרגשת הבדידות החברתית, תדירותה הדלה של התחבורה הציבורית והעדר מקומות בידור וביילוי במקום. הרגשה זו החלה להיעלם כשנחנך כביש הגישה החדש ורב-המסלולים מצומת בר-אילן לרמות.

יחד עם תופעת ההגירה מהשכונה החוצה התקיימה תופעת "נדידה" פנימית בתוך השכונה. משפחות עברו מבניינים ותיקים יותר באתר 01 לדירות גדולות יותר במתחם 02 ו-03. תופעת הרצון לשפר את רמת הדיור בתוך השכונה מוכרת משכונות ותיקות יותר ומעידה על התקשרות התושבים לשכונה ועל דימוי עצמי הולך וגובר בתוך השכונה.

ועד השכונה

מאז ומתמיד התבלט ועד תושבי השכונה בהרכב חבריו וברמת פעילותו. ועד השכונה הוא גוף וולנטרי המוכר על-ידי המוסדות העירוניים ותחום עיסוקו הוא בעניינים שמחוץ לבניין הבודד שבו פועל ועד הבית הרגיל. ועד השכונה מורכב מ-35 חברים שמתוכם נבחרו 5 חברים ל"ועד הפועל" המנהל בפועל את הוועד. הוועד היה היסוד שמתוכו הוקמה מאוחר יותר מנהלת השכונה ותחומי פעילותו היו: ניקיון, גינון, ריצוף, בעיות משותפות למספר בתים ותחבורה. הוועד ארגן גם פעולות חברה כמו ערבי הווי ושילוב העולים החדשים. אחת ההצלחות הראשונות של הוועד היתה בחיוב העירייה ליטול על עצמה את ניקוי השבילים הפנימיים בשכונה, שהיו מלכתחילה באחריות הדיירים.

דגם התכנון בשכונה

מהרגע שבו הוכנסה הפרוגרמה הראשונה לשכונה (ספטמבר 1970) שונו מטרות השיכון מספר פעמים. בספטמבר 1970 הוגדרה מטרת התכנון בפרוגרמה כבניית "פרבר עירוני בן 50,000 תושבים (כ-14,500 יחידות דיור) בשטח של כ-3,200 דונמים". עם הפחתת מספרי העולים שונתה הפרוגרמה וב-1975 נקבע לרמות יעד של כ-8,000 יחידות דיור (כ-30,000 תושבים)². עפ"י תחזית זו, בניית השכונה אמורה להיות מושלמת ב-1985. מטרת תכנון רמות הוגדרה כ"מסגרת מפורטת להקמת רובע מגורים בהיקף של 8,000 יח"ד כולל כל השירותים הציבוריים החיוניים. בהתחשב במבנה הפיזי המיוחד של האתר הנבחר מהווה הרובע - מבחינה מטרופוליטנית - השלמה נאותה להיקף העירוני בצפון ירושלים"³.

עד מלחמת ששת הימים היה האתר בשימוש צבאי ובחלקו כוסה בשדות מוקשים. תכנונו החל בסוף 1973 והדירות הראשונות הושלמו ב-1973. בקיץ 1974 החל אכלוס הדירות הראשונות ושנה לאחר מכן הושלמו 1,500 יח"ד ובשכונה התגוררו 200 משפחות. ההערכה התבססה על קצב בנייה של 800 יח"ד בשנה.

כפועל חלו שיבושים בהשגת קצב הבנייה והאכלוס, במיוחד משנת 1982 עקב מלחמת שלום הגליל וההאטה הכלכלית שחלה בעקבותיה.

טבלה 1 - קצב הבנייה והאכלוס בשנים 1976-1985

מס"ד	השנה	מספר יח"ד	אוכלוסייה
1	1976	600	2,000
2	1977	1,300	4,800
3	1978	2,000	7,400
4	1979	2,800	10,400
5	1980	3,700	14,000
6	1981	4,700	17,400
7	1982	5,600	21,000
8	1983	6,400	24,000
9	1984	7,200	27,000
10	1985	8,000	30,000

רעיונות המתכננים

בראש צוותי התכנון של השכונה עמד בתחילה האדריכל דרכסלר ולאחריו האדריכל יער. אלה גיבשו את רעיונות תכנון השכונה כדלהלן:

1. יצירת מתחמי מגורים כיחידות שכנות בעלות זהות עצמית.
2. גיבוש מערך שכונתי בעל שלמות עיצובית ובעל מערכת שירותים ציבוריים מקומיים שלמה. כל שלב ושלב חייב להיות עצמאי וניתן להשלמה במינימום תלות בשלבים האחרים.
3. יצירת מערכת גומלין בין היחידות השונות, שתתבטא בשילוב ובקשר הדדי שבין מערכת התנועה ברגל למערכת השירותים.

4. הפרדה מוחלטת בין תנועת הולכי הרגל לתנועת הרכב.
 5. קשר בין כל חלקי הרובע באמצעות המערכת התנועתית (הרגלית והרכבית) כשהצומת העיקרית היא במרכז הרובע.
 6. שימת דגש על שיקולי הנגישות לאזורי המגורים והשירותים - בהתחשב במבנה הטופוגרפי המיוחד של האזור.
 7. יצירת אחדות חזותית תוך גיוון עיצובי וניצול מרבי של נתוני השטח.
 8. שילוב תעסוקה יוצרת בתוך המרקם העירוני שיגוון את אורח החיים ברמות.
 9. הרובע ייבנה מאבן טבעית בהתאם לחוקי הבנייה של ירושלים.
- האדריכל יער פירט את רעיונותיו והגדירם בהתייחס לנושאים הבאים: תפיסת העיר, תפיסת הרחוב, תפיסת השביל ההולכי רגל, תפיסת השטחים הפנויים, תפיסת המבנן (קבוצה של כ-100 דירות בממוצע), ותפיסת הבניין הבודד והדירה.
- על-פי עיצוב המתכננים יתחלק הרובע לשלושה תתי רובעים כשבכל אחד מהם יוקם בית-ספר תיכון ושירותי בריאות בהיקף על-שכונתי. כל תת-רובע מתחלק למספר מתחמים המעוצבים כיחידה קומפקטית בעלת צורת בינוי מגובשת היוצרת מוקדים מעניינים ונקודות ציון מותאמות. השכונה מוגדרת מבחינה תפקודית על בסיס של מתן שירותים יומיומיים. המערך התנועתי מצטלב במרכז הרובע ומהווה את המחלף העיקרי בין התנועה הרגלית לתחבורה הציבורית.
- מערכת הכבישים מתבססת על העורק התחבורתי של כביש מספר 3 העובר בעמק הפנימי כאשר ממנו מסתעפת מערכת ניצבת של כבישים מקומיים. מסלולי התנועה הרגלית של הרובע פרוסים לאורך רכסי הגבעות ומתנקזים אל המרכז. לאורך מסלול הולכי הרגל ממוקמים מוסדות החינוך, הבריאות והמסחר השכונתיים. פסגות הגבעות יועדו על-ידי המתכננים לגנים ציבוריים - לבד מאחת שהיא מבונה ומהווה נקודת ציון ארכיטקטונית-מטרופוליטנית (רמות פולין).

תכנון מוסדות ושירותים ציבוריים

- המתכננים ייעדו לכל תת-רובע מוסדות ציבור על-פי אופיו, שאינם מיועדים לשכונה כולה. המדר לתכנון מוסדות חינוך נעשה על-פי חישוב גודל האוכלוסייה אותה הם משרתים. לפיכך מספר יחידות הדיור המינימלי להקמת בית-ספר יסודי הוא בין 2000-3000 יח"ד על-פי מכפלה של 3.65 נפשות למשק בית. הפרוגרמה עבור מוסדות החינוך התבססה על ההנחות הבאות:
1. מעון יום - לגילאי 0-3. לכל 2,500 יח"ד יוקם מעון אחד בשטח של 1 דונם. המעון יהיה בן 3-2 כיתות.
 2. גני ילדים - לגילאי 3-5. בכל כיתה יהיו 35 ילדים על שטח של 600 מ"ר. בכל גן ילדים יהיו 3-2 כיתות והוא ישתרע על שטח של 1.2-1.8 דונם.
 3. בית-ספר יסודי - יהיה בן 12 כיתות מינימום עם אופטימום של 18 כיתות (2 כיתות בכל שכבה). החוק קובע כי כ-2/3 מהמוסדות יאוגדו בחינוך הממלכתי ו-1/3 בחינוך הממלכתי-דתי. המינימום להקמת בית-ספר יסודי יהיה תת-רובע בן 9000 תושבים.
 4. בית-ספר על יסודי - המינימום (הגמיש) להקמת בית-ספר תיכון הוא 36 כיתות.
 5. בית-ספר לחינוך מיוחד - מוקם ביוזמת משרד העבודה והרווחה.

טבלה 2 - השוואה בין פרוגרמת מוסדות החינוך לכיצוע (סקר 1978)

מס"ד	פרוגרמה מ-24.9.70 המבנה	השטח כדונם	פרוגרמה מ-1977 המבנה	השטח כדונם	תצפית מנובמבר 1977 : המבנה
1	גנונים וגני ילדים גילאי 3-5 (סה"כ 80 כיתות)	35	גנונים וגני ילדים גילאי 3-5 (סה"כ 60 כיתות)	25.2	7 כיתות גני ילדים עירוניים
2	בי"ס יסודיים כיתות א'-ר' (סה"כ 180 כיתות)	97	בי"ס יסודיים כיתות א'-ר' (סה"כ 120 כיתות)	75	1 בי"ס ממלכתי "יונתן נתניהו" + כיתה א' אחת בחינוך הממ"ד
3	בי"ס על-יסודי בן 90 כיתות ז'-ט', 60 כיתות י'-י"ב	115	בי"ס על יסודי בן 120 כיתות 2 בי"ס לחינוך מיוחד	90 5	אין
4	10 מעונות יום	10	8 מעונות יום (כ"א בן 3-5 כיתות)	8	1 מעון יום (בתוך צריפים)
	סה"כ	25	סה"כ	203.2	

הפרוגרמה של 1977, שנערכה בעקבות ירידת מספר העולים לארץ והפחתת מספר תושבי השכונה המתוכנן, הורידה את השטח המוקצה למוסדות חינוך במעט יותר מ-20% ובמיוחד בשטח המוקצה למוסדות חינוך לגיל הרך (גנונים ובתי-ספר יסודיים) שם היתה ההפחתה רבה יותר. גם בתחום שירותי הדת נערכה הפחתה משמעותית של 25% בשטח שהוקצה למבני דת.

טבלה 3 - שירותי הדת בשכונת רמות עפ"י הפרוגרמות השונות

מס"ד	פרוגרמה מ-24.9.70 המבנה	השטח בדונם	פרוגרמה מ-1977 המבנה	השטח בדונם	תצפית מנובמבר 1977 המבנה
1	בית-כנסת מרכזי	4	בית-כנסת מרכזי	3	בית-כנסת יד אחים עולי גרוזיה
2	בית-כנסת עדתי ראשי - שני מגרשים	5	3 בתי-כנסת עדתיים ראשיים	6	בית-כנסת שדה אחים עולי צפון אפריקה
3	בתי-כנסת שכונתיים - 15 מגרשים	8	2 בתי-כנסת שכונתיים	5	בית-כנסת אשכנזי - בבניין ב"ס
4	מקווה ובית מרחץ - 3 מגרשים	3	1 מקווה	1	בית-כנסת ספרדי - בדירה פרטית
	סה"כ	20	סה"כ	15	סה"כ 4 מבני בתי כנסת

המתכנן ניסה, כמגמה, לאחד את שירותי הבריאות השכונתיים. המדד להקמתם היה מרפאה מקצועית ושירותים לאם ולילד לכל 2,500 משפחות.

טבלה 4 - שירותי הבריאות בשכונת רמות עפ"י הפרוגרמות השונות

מס"ד	פרוגרמה מ-24.9.70 המבנה	השטח בדונם	פרוגרמה מ-1977 המבנה	השטח בדונם	תצפית מנובמבר 1977 המבנה
1	10 תחנות לאם ולילד	10	3 תחנות לאם ולילד	1	1 תחנה לאם ולילד (בדירה פרטית)
2	2 מרפאות מרכזיות מקצועיות	6	1 מרפאה מקצועית		
3	4 מרפאות מקומיות	8	4 מרפאות מקצועיות	1	1 מרפאת קופ"ח (רופא כללי + ילדים)
	סה"כ	24	סה"כ	8.5	

המגמה לאחד את כל שירותי הבריאות באתר מקובץ אחד הביאה לכך שלא ניתן להפריד ולקבוע חלוקת השטח בין תחנות לאם ולילד, ובין המרפאות בפרוגרמה של 1977. בכל אתר יועדה לבנייה מרפאה שכונתית ותחנה לאם ולילד.

טבלה 5 - הקצאת השטח למוסדות ספורט בשכונת רמות עפ"י הפרוגרמות השונות

מס"ד	פרוגרמה מ-24.9.70 המבנה	השטח בדונם	פרוגרמה מ-1977 המבנה	השטח בדונם	תצפית מנובמבר 1977 המבנה
1	מרכז חברתי לתרבות, הגוף ולספורט, חוגים, מגרשי כדורגל, כדורסל, כדורעף, טניס, בריכת שחייה וכו'	50	מרכז ספורט שכונתי כולל אולם התעמלות בריכת שחייה, חדרי חוגים לספורט ומתקני משחקים שונים	25	אין

כפי שנראה בטבלה זו קיצץ המתכנן את התוכנית בחצי כשעיקר ההפחתה באה בפעילויות ספורט־חרץ כמו מגרש כדורגל, טניס וכו'. יש לזכור כי איתור מגרשי ספורט גדולים בטופוגרפיה של רמות הוא קשה והכשרת שטחים לייצור כזה יקרה מאוד.

שינוי גדול עברה גם כוונתו המקורית של המתכנן להקים בשכונה מועדוני נוער ובתי תרבות. בפרוגרמה של 1977 נטו המתכננים לנצל את מבני בתי־הספר שאינם פעילים בשעות אחר הצהריים לפעילויות תרבות ונוער. בדרך זו חשבו לחסוך בהשקעות גדולות במבנים ובשטחי ציבור יקרים. למחשבה מקורית זו קמו במשך השנים מתנגדים רבים, בעיקר מבין המורים ומנהלי בתי הספר. גם קצב הקמת מוסדות אלה היה איטי בהרבה מהחזוי.

טבלה 6 - הקצאת השטח למוסדות תרבות ונוער בשכונת רמות עפ"י הפרוגרמות השונות

מס"ד	פרוגרמה מ-24.9.70 המבנה	השטח בדונם	פרוגרמה מ-1977 המבנה	השטח בדונם	תצפית מנובמבר 1977 המבנה
1	בית תרבות קהילתי, 2 מגרשים	5	בית עם שכונתי מרכזי	3	אין
2	מועדונים חברתיים למבוגרים. 10 מגרשים למועדונים שכונתיים, מפלגתיים וכו'	15	מועדוני מבוגרים שכונתיים ספרייה עירונית מרכזית	4 3	קיים מועדון קשישים אין
3	בית נוער מרכזי	3	בית נוער מרכזי	5-2	אין
4	מועדוני נוער שכונתיים - 10 מגרשים	20	מועדוני נוער שכונתיים - 4 מגרשים	10	אין
	סה"כ	43	סה"כ	25-22	

המרכז המסחרי

המרכז המסחרי נועד לספק שירותים על שכונתיים בתחומי המסחר, הבידור והתרבות בתוספת ריכוז מסוים של משרדים ומלאכה זעירה. התוכנית להקים במקום מחלף לתחבורה ציבורית ושוק פתוח לא יצאה לפועל כשם שהמרכז המסחרי לא נתפתח כצפוי, עקב עליית מרכזים מסחריים מתחרים (רמת אשכול, הר חוצבים) והתחרות עם מרכזי קניות עירוניים.

על מנת להבטיח אספקת שירותים חיוניים למרכז, כולל חנייה, עוצב המקום כמבנה רב שימושי ורב מפלסי. שטחו בשלב הראשון בתכנית דרכסלר - 1970, הגיע לכ-30,000 מ"ר. בתוכנית משרד השיכון מ-1973 הוא היה אמור להשתרע על פני 47 דונם ואילו עפ"י תוכניתו של ניסים ברוך (1976) יש להעמידו על שטח כולל של 26,650 מ"ר.

תוכנית הפרוגרמה מבחינה בין שני סוגי שטחי מסחר:

1. חנויות שכונתיות - "לפי 0.1 מ"ר מסחרי בנוי לנפש... החנויות תאותרנה ב-2-3 מרכזונים מסחריים בני 2-4 חנויות כל אחד, או בקומות קרקע של בניינים"⁴.
2. מרכז ראשי - שיכיל "...חנויות גדולות, סופרמרקט, בנקים, מסעדות, בתי-קפה וכו' (של כ-6,600 מ"ר בנייה על שטח של כ-15 דונם...)"⁴.

סיכום

שכונת רמות היא אחת מפירות מדיניות ממשלות ישראל שלאחר מלחמת ששת הימים. על אף הספקנות שאפיינה את עיריית ירושלים הרי שתופעת בניית טבעת השכונות החיצוניות שינתה את העיר ועיצבה את דמותה למשך העשורים הבאים.

רמות עברה מאז בנייתה שינויים דמוגרפיים ותכנוניים. מאז שנסתיימה הפרוגרמה לבינויה הוכנה פרוגרמה חדשה, ולפיה נוספו לה תתי-רובעים חדשים (06 לדוגמא על הצלע הצפון-מערבית) נוספה לה אוכלוסייה מבוססת מאז שנבנה רובע בנה ביתך (03) ונוספו לה אלמנטים דתיים רבים (במתחם 04, 05) שהביאו לחסיסה בנושאי הנסיעה בשבתות בכביש רמות ובריכת השחייה המקומית. יתרונה הגדול של השכונה הוא ביכולת של המתכנן להוביל קונצפציה תכנונית על שטח בתול החל מראשיתו. אך השינויים שחלו בחברה הישראלית במשך הזמן גרמו לכך שגם תפיסת התכנון בשכונה תשתנה במשך הזמן, ועל כן שוב אין היא מכילה תפיסה תכנונית אחת אלא מרקם של תפיסות שהתפתחו במשך הזמן.

אולם כיום, רמות היא אחת השכונות הגדולות של ירושלים, בגודל עיר בינונית (כ-40,000 נפש) ויציבה באוכלוסייתה ובשירותים שהיא מספקת. רמות סיימה את חבלי הילדות ועומדת בשורה אחת עם השכונות היותר מוצלחות של ירושלים החדשה.

הערות

1. חלק מהנתונים לקוח מהחוברת שכתב דרכסלר: ירושלים - רמות. הוצאת משרד השיכון, צוות תכנון משותף, 1975.
2. החישוב מבוסס על תחזית הלמ"ס - "תחזית משקי הבית בישראל עד 1990" החוזה משק בית ממוצע של 3.6 נפשות בסוף שנת 1980.
3. דרכסלר, ירושלים - רמות. שם, פסקה 2.1.
4. דרכסלר, שם, שם.

ביבליוגרפיה

- אפרת, א', ערים ועיור בישראל, עמ' 45-50.
- כרלר, א', "המבנה האקולוגי של ירושלים", רולבנט ש. (עורך) ירושלים, הדרכים לקידומה הכלכלי והחברתי, המכון לחקר כלכלי וסוציולוגי, תל-אביב 1964, עמ' 498-505, 561-587.
- ברוך, נ', (חברה לייעוץ ולמחקר כלכלי חברתי) בדיקת הביקוש לשטחי מסחר ושטחים ציבוריים אחרים במרכז רמות, מוגש למשרד השיכון - מחוז ירושלים, 1976.
- דרכסלר, ירושלים - רמות, משרד השיכון, צוות תכנון משותף 1975.
- הצעת פרוגרמה למרכז הראשי שכונת רמות - ירושלים, משרד השיכון - מחוז ירושלים, 1978.
- הצעת פרוגרמה למוסדות ציבור לפרבר עירוני בן 50,000 (כ-14,500 יח"ד) בשטח של כ-3,200 דונם בן שועפט לבית חנינא בצפון ירושלים, משרד השיכון, ספטמבר 1970.
- עדכון הצעת פרוגרמה לשטחים ציבוריים ומוסדות ציבור, שכונת רמות - ירושלים (8,000 יח"ד, 30,000 תושבים), משרד השיכון, 1977.
- תיקון להצעת פרוגרמה לשטחים ציבוריים ומוסדות ציבור עבור "רמות-פולין" שכונת רמות, ירושלים, משרד השיכון - מחוז ירושלים, 1976.
- תוכנית מפורטת מס' 1700 (רמות, מתחם 01), מרחב תכנון מקומי ירושלים.
- תוכנית מפורטת מס' 1876 (רמות, מתחם 02) מרחב תכנון מקומי ירושלים.